

Македонски јазик 2 Проф. д-р Виолета Николовска

Факултет за образовни науки

Одделенска настава, Предучилишно
образование, Педагогија, Историја

Стандарден јазик

- Литературните јазици и грижата за нив
- Норма на стандардниот јазик (научни правци)
- Фази во развојот на нормата (култивација)

Лексикологија

- Лексикологија
- Дефиниции на зборот:
  - - традиционална граматика: се идентификува со поим
- Проблемот со значењето: службени зборови (не изразуваат секогаш значење, пр. ќе, дека); некои зборови изразуваат повеќе значења

Лексикологија

- Дистрибуционалистичка дефиниција – минимална слободна јазична единица (наспрема фонемата и морфемата кои се неслободни, а реченицата и именската група не се минимални)
- Друга дефиниција: реченични сегменти меѓу кои може да се направи пауза (но и именската група е изделена со пауза; фонетскиот збор)

Лексикологија

- Интуитивно знаење на границите на зборот (во свој јазик, наспрема туѓ јазик што не е научен доволно, пр. Џонтра Волта)
- Пишан текст – визуелно прикажана граница на зборот
- Лексички наспрема граматички зборови = Лексички наспрема граматички значења (основни зборовни групи – именки, придавки, глаголи, прилози; дополнителни, надградувачки зборови – броеви, заменки – посочување, функционално ги имитираат основните зборовни групи); несамостојни зборовни групи – предлози, сврзници, партикули; извици; предикативи
- Средства за изразувањето на значењата: лексички и грамаатички

Лексикологија

- Карактеристики на зборовите – внатрешно стабилни и позициски во помал или поголем степен (во зависност од јазикот) стабилни
- Типолошка класификација на јазиците – според граматичка структура, средства со кои се изразуваа граматички односи меѓу јазиците: флексивни, аглутинативни, коренски, полисинтетички (различни граници и структура на зборот; различни значења што се изразуваат со еден збор)

Лексикологија

- Лексема = збор
- Збороформа
- Литература: Македонски јазик со култура на изразувањето – Виолета Николовска; Македонски јазик: фонологија, морфологија, морфосинтакса – Виолета Николовска

Семантика

- Англ. semantics, семазиологија
- Почетоци – 19 век, Мишел Бреал
- Предмет: развој на значењето на зборовите низ времето; фактори за семантички промени
-

Семантика

- СТРУКТУРАЛНА СЕМАНТИКА - **Семантички систем** – систем од зборови во јазикот, групирани, структурата е според значењето; зборовите се единици на целокупниот лексички систем на јазикот во одреден временски пресек
- Системот се менува низ времето – промени во системот: ако еден збор го промени значењето, другите сродни зборови го модификуваат своето значење (како во фонолошкиот систем)
- Мејер прв го употребил терминот (поч. на 20 век)

Семантика

- Триер – зборува за **семантички полиња**
- - зборовите што означуваат сродни нешта се групаираат во семантички полиња (пр. глаголи на визуелна перцепција, глаголи на мисловни, когнитивни процеси, глаголи на движење)
- Семантичките полиња можеме да ги замислиме како гроздови, во кои се групирани зрната – зборовите со сродни значења (има и различна хиерархија меѓу компонентите на значењата на зборовите пр. риба – на врвот, морска риба – скуша ... (една група зрна), езерска риба (пастрмка, црвеноперка... – друга група зрна во гроздот), речна риба (сом.... –трета група зрна во гроздот)

Семантика

- Англиска школа на контекстуалисти (етнографска лингвистика) – Малиновски, Фирт
- - улога на контекстот во расветлувањето на значењето на зборовите
- Пр. *Ја направи попара кога се раскараа. Си направи попара за доручек.*
- *Како последица од Ковид може да се појави мозочна магла. Се спушти магла над градот.*
- Посуптилни примери: *Го фатија крадецот на спиење. (= го затекнаа) Извини, те фатив на јадење! (= те затекнав) наспрема Ја фати топката – за физичко дејство, дејство со раце.*

Семантика

- Американски семантички истражувања
- Компоненцијална анализа на значењето на зборовите (Флојд, Лоунсбери, Гудинаф, Бендикс)
- Семантичка парадигма – ја сочинуваат зборови со заедничко основно значење + различни значенски нијанси
- Пр. даде / подари/ отстапи/ предаде = направи некој да има нешто
- Направи е каузација. Значењето е: каузација + намена (некому, дативни аргументи, дополненија) Пр. *Му даде чоколадо на детето / нему.*

Семантика

- Пр. види наспрема укаже (кај укаже имаме каузација – направи некој да види); падне наспрема фрли (фрли = направи нешто да се премести од едно место на друго)

Семантика

- Генеративна семантика (Фодор, Кац)
- Се раѓа со развојот на Генеративната граматика
- Зборот има значење, кое се разложува на семантички компоненти (како дистинктивните признаци кај фонемите) и се даваат правила за нивно вклопување во реченицата
- Критичар: Вајнрах
- Понови претставници:
- Врска синтакса - семантика

Семантика

- Полска семантичка синтакса – (Тополињска, Каролак, Гроховски) – од семантиката на предикатот зависи устројството на реченицата
- Предикати од прв, втор, трет ред
- Прв: спие (кој), удри (кој, кого) – предметни аргументи (лица, предмети, не реченици)
- Втор ред: сака да, рече дека, мисли да / дека (личен аргумент – кој и реченица)
- Трет ред: сврзници што изразуваат релации: Реченица и Реченица, P но P , P бидејќи P , ако P , P

Семантика

- Лексичка семантика – Чарлс Филмор
- Збор: вистинско значење + пресупозиција
- - овие значења се во комуникативна хиерархија
- Пр. ерген (семантички карактеристики аналогно на дистинктивни карактеристики на фонемата)
- + човек; + возрасен; + машко; + неженет
- Највисоко во комуникативната хиерархија е значењето + неженет. Тоа е вистинското значење, кое при негација единствено се негира (не е ерген значи не е неженет, а не не е машко). Другите значења (човек, возрасен, машко) се пресупозиции.

Семантика

- Руски семантички истражувања (Апресјан, Мељчук, Жолковскиј)
- - Прашањето за метајазик (јазик на семантичка дефиниција)
- - Во полска лингвистика Ана Вјежбицка – semantic primitives – основни семантички единици на значењето (зборови) кои се семантички нерасчлениви, атоми и ги има во ограничен број
- Пр. даде = направи некој да има
- (Вакви семантички атоми би биле: направи /каузација/, има, знае, време, престане...)

Семантика

- Прашањето за лексички функции – значења кои создаваат серии од фрази, како на пр. многу
- Впечаток – длабок впечаток; пораз – тежок пораз; спие – цврсто спие – Лексичката функција која се содржи во определбите е МНОГУ
- Лексичка функција е и односот на КОНВЕРЗИВНОСТ (прикажување на една релација од два аспекта)
- Пр. купопродажна релација: Јане му продаде автомобил на Горан. Горан купи автомобил од Јане. На излагањето му претходеше долг вовед. По долгиот вовед следеше излагањето.

Семантика

- Апресян – анализа на рускиот глагол од семантички аспект (истражувања што ги поврзуваат синтаксата и семантиката)
- Бондарко – структуралистички метод: се истражуваат системи со свои структури во кои влегуваат граматичките значења и формите со кои се изразуваат. Бондарко – систем на граматички значења на рускиот глагол

Семантика

- Лексичко наспрема граматичко значење
- Лексичко – појави и поими во стварноста изделени како единици од реалноста
- Граматичко значење – време, род, број, определеност
- Денотативно наспрема конотативно значење
- Денотативно – основно значење
- Конотативно – вторично значење на зборот
- Пр. темнина
- Основно значење – ноќ, конотативно – незнаење (Тие народи живеат во темнина.), нешто нејасно, лошо, не добро (за разлика од светлина) Пр. Ме огреа светлина кога го чув тоа.

Семантика

- Предмет на анализа во семантиката и:
  - - семантички категории (време, дијатеза, модалност, определеност...)
  - - семантички структури – систем значења што се лексикализирани
- Смрт = премин
- Лексеми: умре, почина (мак.)
- Преминуо је, умро је (срп.)
- Die, pass away (engl.)
- Во македонски јазик, значењето премин не е лексикализирано, туку е лексикализирано друго значење – почине (се одмори од маките во животот)

Семантика

- Прашања во врска со полисемија (повеќезначност) и хомонимија (една форма два збора)
- Пр. Коса – алатка, на главата
- Блок – за цртање, станбен, пречка, воена групација
- Како да се определи разликата? Разликата е во степен на осамостојување. Кога родените говорители обликот го сметаат за посебен збор, тогаш е хомоним. На пр. коса

Лексикологија

- Лексема (збор) / лексика (зборовен фонд во јазикот) / лексикологија (наука)
- Историска (дијахрониска) – современа (синхрониска)
- *semasia* – грчки
- Етимологија (пр. маса)
- Фразеологија

Лексикологија

- Лексеми – класификација
- Според – значењето
  - - според потеклото
  - - според формата на употреба
  - - според областа на употреба
  - - според стилистичката вредност

Лексички значења

- Терминолошко – прецизно, точно, недвосмислено; го имаат стручните термини во науките
- Фигуративно – преносно (железна дисциплина, златни раце, Мртво море)
- Емоционално – чувствен однос (детенце, прстуле, шетка, сликне, старчиште, носле)

Фигуративно / Метафорично / Преносно значење на зборовите

- Причина за развој на полисемијата
- Во основа е сличноста меѓу два поими, обично од конкретно се развива апстрактно значење (Пр. фати топка – фаќа белешки, фати некого на јадење / на спиење)
- Пр. Тој е глава на семејството.
- Ленка од Рацин: за гради, китки розеви (младост, убавина, нежност) – Р. Паноска, стр. 29
- Сличноста може да биде според форма, функција, својство, емоционален впечаток

Преносно значење на зборовите

- Метонимија – делот стои за целината
- Пр. Салата собираше 200 лица / души.
- Примања по глава на жител.

Полисемија

- Развој на повеќезначност по принципот на метафора
- Значењето се определува во зависност од контекстот.
- Пр. Правевме писмена работа по македонски јазик. (задача); Оваа машина е извонредна работа. (предмет); Почнуваат со работа во 8 часот. (дејство)
- Вежба бр. 5 стр. 32

Стилистика

- Литература: Л. Минова – Ѓуркова „Стилистика“, Скопје: Магор, 2003.
- Античка стилистика – поврзана со поетика, како теориско размислување и реторика (Платон, Аристотел, Цицерон, Квинтилијан, Хораџиј)
- Поетика – поетското дело е имитирање на природата.
- Реторика – најпрвин поврзана со ораторство, подоцна и со проза.

Стилистика

- Реториката ги има овие пет компоненти:
- 1. inventio – се собира материјалот за излагањето, се наоѓаат аргументи, се бираат техники за убедување)
- 2. dispositio – вовед, излагање, дискусија, заклучок – составни делови на говорот)
- 3. elocutio – организација на говорот: избор и распоред на елементите во реченицата, еден вид на воспоставување на комуникативна хиерархија)
- 4. memoria – учење на говорот
- 5. pronuntiatio – држење на говорот

Стилистика

- За реторичарите најважна е третата компонента од реториката.
- Се разработуваат три проблеми:
  - 1. Стилски фигури
  - 2. Типологија на стилови
  - 3. Синтаксички структури

Стилистика

- Особености на стилот: јасност, убавина, енергија, вистинитост, моќ
- Искази: судски, политички, епидеиктички (пофални) говори
- Средновековна стилистика
  - Од петти до 15 век
  - Три вида стил: низок (едноставен), среден (умерен) и висок (возвишен)
  - Не се држат говори, туку ги има следниве стилови: ораторство, поезија, епистоларија (пишување писма, денсе пораки со адресат), историографија, проповеди, канцелариски писма.

Стилистика

- Од ренесанса до 19 век
- Ренесанса (Од 14 до почеток на 16 век) – враќање кон идеите на Стариот век: обновување на литературните форми еп, лирска песна, епиграм (кратка лирска песна која збиено и јасно ни кажува некаква вистина што изненадува, а која ја чувствуваме како точна и умесна), комедија...

Две фази: прва – реконструкција на античките теориски постигнувања во реториката и поетиката и верно следење на јазичната практика од тој период.

Автори: Данте, Шекспир, Расин, Милтон. Кај овие автори елементите од античко потекло го дополнуваат она што е оригинално.

Стилистика

- Втора фаза: во 16 век, преводи на Светото писмо на народни јазици. Ова претставува основа за нова стилистичка мисла. Народните јазици се борат за рамноправна употреба во комуникацијата.
- Се врши разграничување меѓу: граматика, реторика и дијалектика. Граматика – уметност на правилно зборување;
- Дијалектика – се посветува на инвенцијата и диспозицијата (композицијата);
- Реторика – се ограничува на елокуција и држење на говор. Од уметност на убедување (Аристотел) се претвора во уметност на убаво зборување.

Стилистика

- 20 век – филолошки пристап во стилистиката
- Претставник Шарл Бали; се смета за основоположник на стилистиката како наука
- Стилистиката, според Бали, треба да почне со проучување на мајчиниот јазик и тоа од неговата најспонтанa форма – разговорниот стил.
- Стилистиката не го проучува целокупниот јазик, туку експресивните елементи (нивно значење, афективен карактер, место во експресивен систем)

Стилистика

- Афективните карактеристики на фактите на изразот Бали ги дели на природни и добиени со евокација.
- Природните можат да бидат добиени врз основа на квантитет, квалитет и во врска со естетската вредност на исказот (убаво и грдо).
- Изразни средства на квантитет: димензии (море – океан, поток – река) и интензитет (страв – ужас, исплашен – стаписан, лутина – бес, гледа – набљудува); но и индиректни изразни средства (Јас не ви верувам / Јас воопшто не ви верувам / јас не ви верувам ни збор! / Вам да ви верувам! Ма ајде! Ни збор!) и деминутиви (мало нешто: ушно тапанче, но и со афективна вредност – допаѓање наспрема недопаѓање пр. прсте, ноже, маже).

Стилистика

- Природни афективни карактеристики на квалитет – изразување на чувства и вредносни оценки. Бали зборува за изрази од добра или од лоша страна (дали нешто е добро или лошо за нас или според моралните принципи). Термини:
- -Пејоратив – појава што ја засега личноста, погрден назив (мочко, ушле, слечко)
- Мелиоратив – појава што ја засега личноста (зборови што побудуваат позитивни асоцијации пр. дом, љубов, топлина, надеж)
- Лаудатив – пофален израз (браво! Најдобар си! Прекрасно!)
- Депресиатив – потценувачки израз (Како можеше така? За ништо не те бива!)
- Неутрална лексика: актер; Пејоратив – комедијант.

Стилистика

- Јазичните факти имаат и естетска вредност, особено ова е одлика на книжевноста. Разговорниот стил повеќе има информативен карактер. Сепак, одлика на личниот идиолект може да биде и естетската вредност на исказот, како и неговата култивираност.
- Карактеристики на исказот добиени со евокација: секој збор има своја природна средина (карактеристичен е за одредена професионална група, одредена епоха, територија, литературен род). Тие зборови го евоцираат контекстот во кој се појавуваат. Евокацијата е изразно афективно средство кога зборот ќе се употреби надвор од неговата средина: Трговците добија жолт картон.

Стилски фигури

- - јазични средства. Цел: сликовито, експресивно изразување.
- Естетска функција на јазикот.
- Особено одлика на уметничко-литературен стил.
- Пр. „Татунчо“ – Кочо Рацин *куќа цел свет братски ми е*
- Два вида стилски фигури: фигури на значењето (тропи) и фигури на формата.

Стилски фигури

- Фигури на значењето (тропи) – зборови со преносно значење. Во основа на тропите е сличноста според некој признак на два поими.
- Метафората, како најкарактеристична тропа е карактеристика на човековиот когнитивен процес.
- Пр. Кавгата е војна. Љубовта е болест / здравје. Љубовта е војна. Љубовта е лудило.
- Пр. *Го нападна секој аргумент од нејзиното тврдење. Таа констатација е неодбранлива. Ја победи со вистински аргументи. Тие се во здрава врска. Таа врска не е здрава. Нивната релација застана на здрави нозе. Луд е по неа. Ја освојува постепено. Падна на неговиот шарм. Ја освои неговата насмевка.*

Стилски фигури - тропи

- Метафора – пренесување на значењето од еден збор на друг, врз основа на сличноста меѓу поимите што се означуваат со тие зборови (преносно значење).
- *Во главата му тежеа црни облаци. Одеднаш веста- / црна птица/ писна над градот со жален крик.*

Стилски фигури - тропи

- Епитет – истакнување на особина, во даден контекст
- Не секоја придавка до именка е епитет. Епитетот треба да има нагласена естетска функција (може да биде и именка – атрибут).
- Пр. *звонлива смеа* (Б. Конески); *куршум – време* (В. Малески);
Сребрените снегови (Ж. Чинго)

Стилски фигури - тропи

- Метонимија – преносно значење на зборовите кога еден поим стои на местото на друг, најчесто дел за целина.
- Пр. *Градот беше разбеснет. Сето село станало на нозе. Кожувите што ги држеа уздите (= јавачите) ништо не зборуваа. Не заборавај ја лулката своја (= местото каде што си се родил). Сите работи тежеа на неговата глава: барабаност, пушката, училиштето, канцеларијата.*

Стилски фигури - тропи

- Синегдоха – подвид на метонимија; кога делот стои за целината
- Рака – човек (Немаше таква рака што може да го запре.)
- Глава, ум – човек (брuto доход по глава на жител)
- Еднина за множина (А јас – скршена пара немам!; Уште е рано за да почне да зрее гроздот)

Стилски фигури - тропи

- Компарација – истакнување на сличности меѓу два поими, споредба – еден поим се споредува со друг (+ предлогот како / ко)
- Конески – Послание
- Ние луѓето сме како тревана –
- Ја газат, се суши, задушува, гине
- Само земјата останува.
- Ние луѓето сме како мравкине –
- Ги гмечат, ги ништат и пак се збрале купче.

Стилски фигури - тропи

- Хипербола – преувеличување
- Можеше со грб да урне планина.
- Оттогаш поминале веќе многу години, да не претераме, можеби илјада, пет илјади (Ж. Чинго)
- Литота – обратно од хипербола, истакнувањето на поимот се врши преку намалување на значењето; ублажување на значењето: се избегнува збор со негативна конотација, се употребува негиран збор со позитивна конотација
- Лага – невистина; неубав; нечисто, несакан (Во ненаша црква не се влегува – Т. Георгиевски)

Стилски фигури - тропи

- Иронија – употреба на поим со спротивно значење со цел да се постигне иронијата; пресудна е улогата на контекстот, таа ја открива иронијата
- Пр. благослов за клетва: Никогаш да не се вратиш, да даде Господ! – не издржа доброто вујне, за добар пат, на третиот чекор ме благослови. (Ж. Чинго – Големата вода)
- Богатство за сиромаштија
- Прими го богатството мое и спомнувај ме во твоите молитви. Ѓ. Абаџиев - Пустина

Стилски фигури - тропи

- Перифраза – заменување на еден збор, поим со фраза, со описна фраза
- Градот на Крали Марко = Прилеп
- Земјата на кенгурите = Австралија
- Стариот континент = Европа

Стилски фигури - тропи

- Персонификација – пренесување на човечки особини на предмети, поими што не се луѓе
- Плачат оние планини за мене. (Конески)
- Езерото се замислило. (Конески)

Јазични изразни средства според јазичните нивоа

- Јазик – неограничени можности за комбинирање на средствата
- Стил – оригинален и креативен
- Една иста идеја различни луѓе можат да ја изразат на различни начини:
- *Тажен сум.*
- *Ја гледам есента низ прозорецот и небото како плаче. Плачат дрвјата по своите лисја.*
- *Шта је туга наспрам д-мол. - Балашевиќ*

Јазични изразни средства според јазичните нивоа

- Секое јазично рамниште располага со средства што може да дадат стилска маркираност: на социјална група (жаргон, фонетика), на време (архаизми), функционален стил (спортски стил).
- **Стилистички средства на лексичко ниво**
- Извици и ономатопеи (гргори, баботи, цивка, мјаука, фрц – фрц, оф леле...)
- Деминутиви и хипокористици (позитивна конотација): слабичок, киселко, тропка, сликне, чешка, летка...

Јазични изразни средства според јазичните нивоа

- Аугментативи и пејоративи
- Еуфемизми (зборови со кои се ублажува нешто непријатно, се искажува на заобиколен, посреден начин): убие – одземе живот, умре – си замина.
- Модални зборови и партикули
- Конструкции: желби, благослови, клетви, здравици, пцовки.
- Вулгарни зборови
- Зборови симболи: Тој е видра / кртица.

Јазични изразни средства според јазичните нивоа

- Стилски неутрален збор, употребен во различна средина (контекст) може да добие стилска вредност. Пр. камен јаглен – камено срце, ѕвезда на небото – ѕвздо моја, преку трње до ѕвездите
- Еден поим може да биде изразен со различни лексеми со различна стилска вредност. Пр. јаде, крка, папа, гнете, меле (се храни)

Различни лексеми со различна стилска вредност

- Архаизми – *гемија, даскал, јабана, катил, кодош* (старост на исказот, но истовремено и разговорност, неформална комуникација)
- Историзми – *дукат, кмет, феудалец, скоевец* (слика: општествените промени и јазикот)
- Неологизми – *љубовден, чумува, небиднина, изгрејживот* (авторски неологизми)

Различни лексеми со различна стилска вредност

- Интернационализми – во науката и публицистичкиот стил. Во книжевноста, двојна функција (позитивна/негативна) Пр. *апел / повик, дуализам / двојство, прогрес / напредок, токсичен / отровен*; неутрална лексика – *атом, музеј, метар*
- *Иритира / нервира, форсира / упорен е, ја сили работата*
- Ученост / неученост (варваризми – во литературата сатирично средство за исмевање на претенциозноста кај некои луѓе да звучат „учено“) Бушава азбука – девојката што го „преведува“ човекот што се расфрла со интернационализми (претерана употреба)
- Варваризми, фамилијаризми, дијалектизми, жаргон, арго-лексика – зборови надвор од нормата на стандардниот јазик

Различни лексеми со различна стилска вредност

- Варваризми – погрешно употребена туѓа лексема: *коњспирација* (според некои – макаронизми – назив за комична опера во Италија од 1490 година)
- Разговорна лексика – неформален стил
- Во писмена официјална комуникација – неумесна
- Во книжевноста се среќава за да се долови некој лик. Пр. Пиги (скопски дијалект во „Среќна Нова 1949“) – *Пр. бре, готован, лигуш, ќелеш*
- Во јазикот има побогат фонд на лексика со негативна конотација – според проф. Рајна Драгичевиќ

Различни лексеми со различна стилска вредност

- Музички жаргон – *фронтмен на групата, бекстејџ, брејк-бит, тек-транс....*
- Сленг – англиски термин за францускиот жаргон
- Жаргон на младите – креативен, заедничка возраст, слободно време, начин на живот, сфаќање на животот (+/-): девојка – *авион, бомба, бонбона, риба, маче*
- Арготизми – тајна лексика за одреден општествен слој: *навлечен, трип, тревка, џоинт*

Зборообразување

- Материјалот за испит не е целиот на презентацији.
- Делот „**Стилот и стилистиката**“ треба да се учи од „Општата граматика на македонскиот јазик“ (библиографските податоци се на следниот слајд).

Литература за испит и колоквиум

- Лексикологија, Семантика, Фразеологија, Лексикографија – од „Македонски јазик со култура на изразувањето“ – Виолета Николовска (е-скрипта во е-библиотека)
- Стилистика – од презентациите
- Стилот и стилистиката – од „Општа граматика на македонскиот јазик“ – С. Бојковска, Л. Минова – Ѓуркова, Д. Пандев, Ж. Цветковски, во издание на Просветно дело.